

КЪМ ВЪПРОСА ЗА МЕСТАТА НА ОБЩУВАНЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВЦИ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XIX ВЕК ДО СРЕДАТА НА XX ВЕК

Надка Василева

Местата и формите на социално общуване в дадено населено място разкриват интересни моменти и черти на социокултурното пространство в определени периоди от време. Те отразяват нивото на общественно-икономическото и политическо развитие на народа като цяло и съответното населено място в частност.

Проучванията на тази тема разкриват част от основните механизми за сплотяване на нацията, запазването на нейната идентичност, както и процеса на модернизиране под европейско влияние, т.е. традиционализма, като основа на съвременното ни общество. Всяка епоха има своя специфика, проблеми и многообразие.

Проучването на отделни страни на социално общуване допълва познанието за душевността на българина. Създава по-реална представа на съвременника за начина на живот, за манталитета и културата на неговите предци.

Местата и формите на социално общуване във Велико Търново са били обект на проучване от някои автори (Колев 2002: 273–283; Минчева, Спиридонова 1982: 249–281).

Тъй като темата е многостранна, винаги има какво да се добави, какво да се изследва и да се подкрепи с факти, да се разширят и обобщят изводите за обществения живот в старата българска столица.

В настоящото съобщение, в рамките на неговата обхватност, ще се спрем на домовете и улиците около тях като място на общуване и формите, които пораждаат – именни дни, матинета, соарета, журове, комшулука и други. Изборът се определя от възможността да бъдат използвани съхраняваните в музейните фондове предмети на бита и осъществените от нас етнографски теренни проучвания.

Най-традиционният начин на общуване е ходенето на именни дни. Още повече, че на имен ден не се кани. Всеки, който желае да уважи определен човек, го посещавал с подарък или без подарък. Затова често на именни дни се събирали хора от различни слоеве, но посрещането им било различно.

Най-много хора се събирали на имен ден по повод на големите християнски празници Коледа, Великден, Голяма Богородина (Успение Богородично), Петровден, Йордановден, Цветница, Никулден, Атанасовден, Стефановден, Илинден, Димитровден и други.

На Коледа или Рождество Христово посрещали с имената Христо и Христина, а също и Радка. Обикновено на този ден традицията по посрещане на гости се смесвала с християнската коледна обредност. Гостите в повечето случаи били коледари. Специално внимание се отделяло на най-близките роднини и приятели, на които, на обяд или на вечеря, се поднасяло печено месо на скара с червено вино, еленски бут, пастърма, суджук, луканка и други деликатеси. Те се подреждали красиво в порцеланови чинии. Такива чинии има запазени в Етнографския отдел на музея (РИМ – В.Търново: отдел “Етнография”, инв. № 147-Е).

След основаването на читалище “Надежда” 1869 година била установена традиция на този ден нарочна комисия за волни помощи да обикаля именниците и да събира парични средства и книги за дейността на читалището (ТДДА – В.Търново, Ф. 112-К, оп. 1, а. е. 2, 147).

Друг голям празник, който привличал много гости, бил Великден. На Великден гостите се посрещали с козунаци и червени боядисани яйца, а те, от своя страна, носели на домакините същото. Още сутринта се ходело “на поклон” на родители, кумове и близки, вечерта обаче се събирали на имен ден. При проучването на традиционните имена в Търново се оказва, че много хора в града носят името Анастас, Анастасия (Анести, Сия). И тъй като на гръцки език Христос Воскресе е Христос Анести, те били именници на този голям Християнски празник. Името Анастас е най-често срещано име след името Николай.

Обикновено великденските дарения били много по-големи и се давали не само за читалищата, но и за ученическите столове и за подпомагане на даровити и бедни ученици. Считало се за гордост да бъдат подпомогнати сираци и старци (ТДДА – В.Търново, Ф. 112-К, оп. 1, а. е. 2, 1. 20–21).

На този ден именниците подготвяли пролетни изненади за своите гости. Тъй като търновските домове са с малки градинки, при хубаво време посрещали гостите си на открито, като канели известни музиканти и певци. На тези именни дни понякога са правели запознанства на лични моми и момци.

В Болярската махала и Асенова махала (до 1833 г. – Долна махала, до 1890 г. – Табашка махала), т.е. в двете най-големи български махали, а по-късно и на Варуша (Новата махала) на Великден, както показват теренните проучвания, била използвана разнообразна домашна посуда – подноси, бонбониери, зарфове, вносни порцеланови чинии и други (Цитираните данни са по сведения на Венета Анастасова, Иванка Кънчева, Добринка Ценович. Информацията е взета последователно през 1986, 1990, 2002 г.).

Във фондовете на отдел “Етнография” на Великотърновския музей се съхраняват интересни зарфове, в които на видно място се поставяли червени яйца. Произхождат от стари знатни градски фамилии. Зарфовете са във форма на малки чашки от сребро и месинг. Търновските майстори златари използвали за изработката им лята, кована и филигранна техника (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 4400В).

Сред подносите, използвани по Великденското посрещане на гости и от именниците, се открояват тези с изображение на човешко лице, което символизира слънцето. Един такъв поднос с розета на лицевата повърхност се съхранява във фонда на музея (РИМ – В. Търново).

Гергьовските именни дни били особено шумни. Много от тях се организирали извън дома на открито, както казвали – на теферич. Събирали се на малката или голямата чешма на Ксилифор, на чешмата в Дервения, на Трапезица, на чешмата “Каменец” при Арбанаси или на Локото (Арбанашкото подземно езеро), на Света гора, на Зеленка и други китни места, “където славейчето сладко пееше и търновците весели”. Компанията с гостите на именника правела люлки на клоните на жизнени, цъфтящи дървета. Печели чеверме и изстудявали вино с ракия в поставите на чешмите. На този ден по-бедните табашки работници с името Георги приготвявали популярния куйроклия гювеч от опашките на гергьовски агнета, които идвали в работилниците с одраните кожи. Компанията на Гергьовден били отворени и всеки можел да се отбие и да честити именния ден, да похапне гергьовско агне.

През първата половина XX век е използвана калайдисана медна посуда (и по-малко емайлирана), както и керамични чашки. Във фондовете на музея са запазени отделни образци (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 1593 В, 3615 В, 3797 В).

Произхождат от стари градски фамилии. Майсторите шарят и надписват съдове “за здраве” на притежателя и неговото семейство. Някои от плитките и дълбоки сахани имат украса от фистони, единична или двойна колца и розети. По-изящна е изработката от геометрични и растителни орнаменти, медальони, кръстовидно стилизирани цветя, наречени “арабески”, и други върху широкополите лети сахани. Те са притежание на наследници от стар медникарски род. Съхраняват се кръгли тепсии с хубава обща изработка. Открояват се тези с гравирани розети, шестолъчна звезда (пресечник), ленти, геометрични фигури, стилизирани кипариси, пречупени плетеница и надписи. Украсата се нарича шарка “муско”. Този род посуда с блясък на сребро се използва и при други празници, когато се излиза на открито, както и в къщи.

Именните дни на Петровден и Голяма Богородица (Успение Богородично) са летни празници и тогава именниците предпочитали да излизат на открито. По-заможните и интелектуални търновски фамилии предпочитали да поканят гостите си в градската градина или в ресторанта пред туристическата хижа на Царевец. В градската градина се установило като традиция през летните месеци военна духовна музика да изнася концерти – маршове, подпури от оперети, мелодични сонати от известни композитори. Най-често концертите били под диригентството на Георги Алексиев – ученик на чешкия композитор Антонин Дворжак.

В лятната градина-ресторант на Царевец са изнасяли концерти търновските музикални дружества “Лира”, “Струна” и други.

На Голяма Богородица щедри дарения за деца при сиропиталища и домове за стари хора, за училища и читалища са правели някои заможни мъже като един с име Панайот (Панайот Ангелов, Панайот Минчев Белчев) и други. Името им идва от гръцкото Богородица Панайотакис (Всеславна Богородица) и били именници на този ден.

На Петровден и на Богородица (Богоявление) се правели големи дарения на църкви в пари и църковна утвар (ТДДА – В. Търново, ф 112-К, оп. 1, а. е. 2, 134; РИМ – В. Търново, “НИИ” – документи, инв. № 748, с. 23, 24).

На Васильовден се ходело масово на именни дни. Именниците били на особена почит, тъй като според църковния календар на този ден започвала Новата година. Първо на тях се честитял новия ден. В тяхна чест се приготвяла богата трапеза. Традиционно на гостите се поднасяла печена пуйка с кисело зеле, баница, а по-късно и бял купешки хляб. В края на XIX век в града вече работели няколко фурни и домакините използвали услугите им. Обикновено пред фурни домакините разменяли клюки, а мъжете бистрели политиката. До 20-те години на XX век хлябът във Велико Търново се месел все още в къщи. Купешкият хляб бил считан за лукс. Да ядеш пуйка с бял купешки хляб били истинско разточителство. На именните дни по Васильовден се чертаели планове за бъдещето през Новата година. Сключвали се сделки, завързвали се приятелства, правели се дарения на църкви, училища и читалища. Подпомагали се бедни цигани, понеже той бил техен най-голям празник (ТДДА – В. Търново, ф.112-К, оп. 1, а. е. 2, л. 51).

На събирането в деня на свети Николай Чудотворец в по-заможните и интелектуални семейства се поднасяла традиционната риба без кости (за да не е изплювалък). Предпочитано било рибното филе с бяло вино. Рибата поставяли в подходящи порцеланови съдове. И досега в някои стари търновски семейства се пазят подноси за риба. Тъй като името Никола е било много разпространено, за този празник и за именниците се говорело от по-рано от мало и голямо и от всички социални слоеве. Седмица преди празника рибарите имали много работа. На Балък пазар (рибен пазар) било многолюдно. Там можело да се намери всякаква риба и рибни деликатеси, в т.ч. тарама хайвер, раци, омари и други.

Някои търговци, кръчмари и гостилничари, които били именници, раздавали безплатно на бедните парчета от печен или пържен шаран, чирози и бяло вино, за здраве и “да му придоди търговията”.

Никулден е свързан и с големи дарения – предимно за обществени нужди, за култура и просвета. На този ден хаджи Славчо Хаджи Паскалев за здраве на сина си Никола направил голямо дарение и дал заем за строежа на театралната сграда на читалище “Надежда” (ТДДА – В. Търново, ф 112-К, оп.1, а. е. 2, л. 21, 22).

Във фондовете на музея са запазени интересни подноси и порцеланови чинии, стъклени чаши за бяло вино, свързани предимно с този празник. На

някои от металните подноси върху лицевата повърхност и дръжките има изображение на две риби с усукани тела. По всяка вероятност този начин на изображение е свързан с библейското предание за рибата, като символ на Исус Христос (от гръцки “ихтис” – Син Божий Спасител). Според някои е свързано със зодиакалното съзвездие Риби, което означава, че са използвани и при честване на рождени дни под знака на зодия Риби. На един от подносите, освен риби, е изобразена ваза с цветя, което също е в духа на християнските символи. Запазена е и една вносна порцеланова чиния с релефни изображения на риби с надпис на френски език: “Пресни сардини при братя Амсийо”. Чинията явно е фирмена. Донесена е обаче във връзка с имен ден на Недялко Каранешев, известен търновски учител, художник и общественик (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 3925 В, 3934 В).

Поради прекомерното ходене по именни дни общината се намесила да регулира тези масови посещения. Препоръчала да стават между роднини и тесни приятелски семейства, за да се намалят разноските на домакини и гости (Златарски 1929: 350).

В местната преса често се срещат съобщения, в т.ч. и от по-известни граждани, че няма да приемат на именния си ден (Косев 1929: 376).

За да се спре посещението на маскирани тайфи по домовете на Сирни Заговезни, театралният комитет към читалище “Надежда” организира големи маскени балове (бал с маски) в театралния салон на читалището, както и карнавална седмица преди Сирни Заговезни, за да се събере гражданството и да се съсредоточи вниманието при маскирането. На тези балове присъстващите можели да се насладят на изпълнения на арии от оперите “Травиата” и “Дон Карлос” на Верди, както и от оперетата “Прилепът” на Й. Щраус, изпълнявани от местни дарования (ТДДА – В. Търново, ф. 112-К, оп. 1, а. е. 2, 1.25).

Именните дни са били различни по обичаи, по вида на поднасяне на почерпката и по обществена и дарителска изява на именника. Всички те обаче са един от най-сполучливите начини за общуване на хора от различни социални слоеве, за обсъждане на различни въпроси от семеен и обществен характер, при това на най-сполучливото място – дома, който е светая светих на всяко семейство. Той предразполага към уют, към взаимно разбиране, към добронамереност, към единомислие по редица въпроси, които вълнуват жителите на града като цяло и на отделни групи в частност в определен период от време. То е и един начин на откриване на душата си към ближния и да получиш съответното уважение и разбиране.

Домът е мястото на общуване и по други поводи – т.нар. светски събирания – матине, соаре, жур, както и определени приемни дни на господарката на дома. Матинето и соарето, както и журът, са френско подражание.

Матинето е сутрешно събиране. На него дамите идват с ръкоделие – цветна и бяла бродерия, ажур, плетат поанлас, милета и филета, покривка за маса, пердета на една кука, обикновена и брюкселска дантела с чаркови кам-

банки. Един такъв комплект палечки (чаркове) се съхранява в музея. Принадлежи на Милица Кънчева, завършила специалните курсове по брюкселска дантела (РИМ – В. Търново, отдел “НИИ”, инв. № 184).

На матинето поднасяли кафе, всеки път в различни нови вносни чашки. Показвали не само посуда и марки кафе, но и нови рокли, шапки, разменяли си модни журналы и модели за ръкоделие, а също и най-различна женска информация, в т.ч. одумвали по-първите моми и дами в града.

Във фонда на музея се съхраняват вносни порцеланови чашки за кафе. Те са предадени от стари градски фамилии. Сред тях се открояват два комплекта от френски порцелан с осмостенна форма, релефна украса и изящно изработени дръжки (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 6-Е-К, 3861В).

Понякога кафето се сервираше с дребни сладки – масленки, прасковки, меденки и други, поставени върху фини порцеланови чинийки с разноцветна украса и релефни изображения, каквито се пазят и в музейните фондове. Някои от специалните подноси за кафе имитират турски образци, какъвто имаме във фонда (РИМ-В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 159 Е-М).

Друга форма на общуване, свързана с дома, е т.нар. соаре. На соарето присъствали както дами, така и господата. Домакинята лично поднасяла на гостите мезето – тънко нарязан суджук, луканка или пастърма, подредено в чиния от пражки порцелан, поставена в единия край на таблата, а в другия – чашите за вино, красиви стъклени 100-грамови гравирани чаши, които не бива да се доливат. Според поверието “долива се само кандило”. Затова виното се поднася два или три пъти, но всеки път в различни чаши. Домакинята минава покрай всеки гост, за да не се пресяга той с неудобство през масата и с лек поклон засвидетелствува своето уважение към него. Във фонда на музея са запазени подноси, свързани с обичая соаре (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 1767 В, 203 В).

Соарето е вечерна забава на най-близки хора за танцуване. На соарето се разисквали актуални теми, свързани с градския живот, страната или международни събития. Това показва, че соарето е форма на общуване на градския елит, както и на политически ангажирани личности.

Друга форма на общуване, в дома и близо до него, са т.нар. журове. Те са свързани с младежки веселия. Изпълнявали се песни, стихотворения, показвали танци, обсъждали са модата, взаимоотношенията между младежи и девойки, сватосване и други. На журовете слушали първите грамофонни плочи и първите радиоапарати, пеели шлагерни песни, разпространявали нови песнопойки, изучавали модерните тогава танци, като фокстрот, валс, който го наричали даже “Чарлистон” или само “Чарли”. Обсъждали филми и театрални постановки, играели “Шегите на Амур”, “Домино”, “Сантасе” и други. На журовете, освен традиционните алкохолни и безалкохолни напитки (пивоквас, лимонада, сайдер), се поднася и пиво от фабриката на “Братя Хаджиславчеви”. Мезето било сухо – суджук, пастърма, луканка, чирози, еленски бут. Във

фондовете на музея са запазени чаши – халби, вероятно чешко производство (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 4185 В).

Посрещането на следобеден чай е друга форма на общуване, свързана с дома. Така посрещали предимно съпругите на лекарите (лекаршите). Чая сервирали с дребни сладки или торти, маджунки и сложни кексове, в които се прибавят карамфил, гроздова мъст, чер пипер и други на пръв поглед несъвместими неща. Предлагали и шебеци. Това са потопявани в гроздова мъст, нанизани и изсушени орехи.

Тези събирания на чай у лекаршите били и своего рода беседи за здравето, за различни лековити билки, ползвани у нас и в чужбина. На тезибирки през 30-те години на XX век се ражда идеята за създаване на дружество по фитотерапия. То има интересна история.

Лекаршите придружавали съпрузите си на ежегодната им обиколка по Европа. Докато лекарите слушали лекции на световноизвестни светили в медицинската наука в тамошните университети, жените им се занимавали с покупки на любопитни битови вещи и запознаване с тамошни обичаи. Донасяли китайски и индийски чай и показвали на гостите си как се приготвят. Купували екзотични подправки, продавани в Италия, Англия, Франция, Австро-Унгария и Германия.

Традиционната покана на сладко се практикувала най-често от съпругите на военни и по-заможни търговци. Във Велико Търново цяла улица срещу казармите наричали офицерска, днес улица “Христо Ботев”.

Тези дами канели на сладко, защото там имали възможност да проявят определена находчивост. В металния поднос домакинята поставяла метално или стъклено корубче със сладко, гравирани стъклени чаши с вода и метален или стъклен лъжичник с метални лъжички. Във фондовете на музея се съхраняват метални и стъклени корубчета, лъжичници, лъжички и подноси (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 2355 Е, 172 Е-М, 1950 В, 480 Е). Те са от стари градски фамилии. Подносите са семпли, защото акцентът пада върху другите предмети, поставени върху таблата. Самият поднос не бива да е толкова бляскав, за да се открие качеството на сладкото.

Поканата на сладко става по средата на деня, т.нар. още чаено време. Не се работи, то е време за сладко и сладки приказки. На тези събирания някои дами карали дъщерите си да свирят на мандолини или да пеят. Когато се появили първите грамофонни плочи в града, оперетната и оперната музика станали предпочитани. Това в голяма степен се дължи на местното оперно дружество и на гастролиращи италиански и руски оперни трупи. Те формирали вкуса към оперното и оперетно изкуство в града.

Сладкото можело да се поднася с чашка кафе. Най-изисканото сладко било от смокини, зелени орехчета и вишни. Правело се още сладко от дюли или желе (пелте) от дюли, сладко от горски теменуги, от рози, от крем – замбак, ябълково сладко, от бялата част на динени кори, сладко от моркови,

от зелени домати, портокалово сладко, рачел – сладко от тиква и други. Всяко сладко има своята сложност, вкус и аромат и било обект на обсъждане от гостите. Не бивало да се сервира озахарено сладко. На последно място се нареждало бялото сладко, което се приготвяло само от захар. Считало се, че го приготвят мързеливите домакини. То не притежава качествата на плодovите сладка. Всеки път домакинята трябвало да поднесе на събеседниците си различно сладко. Повтарянето на едно и също сладко два пъти последователно на един и същи гост означавало, че не е желан в този дом.

През 20-30-те години на ХХ век сладкото се сервирало в стъклени чинийки с метални лъжички върху вносни порцеланови табли. От запазените във фонда разбираме, че на мода били чешките. На тях се чете: “Произведено в Чехословакия”. Те са остъклени с метални подложки и дръжки (РИМ – В. Търново, отдел “Етнография”, инв. № 4175 В, 3421 Е). Такива табли се съхраняват и в почти всички стари градски фамилии.

Сладките и тортите се сервирали в стъклени чинийки. В търновските сладкарници например се сервирало по домашному на масите – в голяма стъклена чиния се нареждали по 10 броя пасти и всеки си взимал в малка стъклена чинийка, колкото иска да консумира. За разрязване на тортата се използвали китайски малки ножчета с посребрени или кокалени дръжки от слонова кост със заоблени върхове. В музея се съхранява колекция от луксозни ножчета за торти и пасти на фабрикантите братя Хаджиславчеви.

Форма на общуване, свързана с улиците около дома, са т.нар. комшулуци като по-широко понятие. Конкретно това могат да бъдат съседни чардаци (балкони, тераси), също прозорци, пейки пред или между домовете, градинки, където вечер се събирали по-възрастни жени и мъже да споделят грижи, тревоги, мисли. Обикновено разменяли храна – едни сготвили сърми с лозови листа, други – пилешка чорбичка, трети – баница с лопуш и т.н. По някакъв повод се събирали на почерпка, седнали на набързо скована пейка или на кириша (гътнат ствол на дебело дърво, гредя). Понякога изпивали по чашка ракия или вино след приключване на работния ден. Това са вечерни събирания на по-нисшите социални слоеве, но го правели и средните граждани. Всичко това е израз на добрите взаимоотношения, които съществували между съседите. Ако взаимоотношенията са лоши, те не се събирали на една и съща сбирка. Но именно на тези сбирки, около които играели децата, се създават и възпитават добросъседски чувства, изразени в понятието “моят дом”, “моята улица”, “моят съсед” (комшия). Търновци знаели, че най-често, бързо и сигурно можеш да разчиташ на комшията, защото близките обикновено са далеко.

Формите на общуване в дома и около него се отличават съществено от тези на публични места. При тях в голяма степен се изключва помпозността, фалшът, надменността, показността. Хората, събрани в по-естествена среда, се чувстват освободени. В повечето случаи те са съмишленици, имат близки, сходни или еднакви виждания, взаимно се понасят и разбират. Срещите се

характеризират с добронамереност и сърдечност, с приятни и съпричастни разговори, с взаимно уважение и непринуденост, без голямо разточителство на време и продукти от различни кулинарни умения, с обмяна на информация, с духовна и естетическа наслада, с общополезни решения за действие. Обикновено формите на общуване в дома и около него оставят приятни спомени за хора и събития.

В по-нататъшната ни работа по темата предмет на теренно и етнографско проучване ще бъдат търновските хлебарници, хранителни магазини (бакалници), сладкарници, пивници (кръчми), гостилници, кафенета, аптеки (ахтарджийници), манифактурни и галантерийни дюкяни и други.

Целта ни е съвременникът да може да се потопи, да почувства духовната атмосфера, нагласата и ежедневието на търновци през двата последни века.

ЛИТЕРАТУРА

Колев 2002: Колев, Н. Места и форми на социално общуване във Велико Търново след Освобождението. Проблеми на българската култура. Т. 3, 2002.

Колев, 2002: Колев, Н. Етнография на българския град. Сборник. Доклади и съобщения от VII национална конференция на българските етнографи, 10–12 окт. 1989, гр. Русе, Издателство Векове. С., 2002.

Минчева, Спиридонова, 1982: Минчева Т., Спиридонова М. Принос към проучване бита на Велико Търново през епохата на Възраждането. Велико Търново през вековете, 1982.

Златарски, 1929: Златарски, В. Н. Как нашите бащи и деди насаждали благонравие. Общински вестник – Велико Търново, бр. 44, 1929.

Косев, 1929: Косев, Т. П. Съобщение. Общински вестник Велико Търново, бр. 47, 1929.

РИМ – В. Търново: Регионален исторически музей – В. Търново, отдел “Етнография”.

РИМ – В. Търново: Регионален исторически музей – В. Търново, отдел “Нова и най-нова история”.

ТДА: Териториална дирекция – Държавен архив – В. Търново.